

Maria Kliś

KONFLIKT POKOLEŃ W RODZINACH DORASTAJĄCEJ MŁODZIEŻY

Abstract: In the paper, the generation gap conflict phenomenon occurring in families with adolescent children is given thorough psychological and sociological analysis. Attention is drawn to psychological and socio-cultural causes of such conflicts, the stages of their development are determined, constructive and destructive strategies of managing family conflicts are indicated, and four types of tension arising between parents and their adolescent children are characterised in families of three close generations: the End of Century Generation, i. e. the 1989 Generation, the Transformation Period Generation, and the End of Century Stragglers.

Key words: the generation gap conflict, psychological and socio-cultural causes of such conflicts, the strategies of managing family conflicts

Wprowadzenie

Pojęciem „konflikt” określamy stan rozbieżności pomiędzy poszczególnymi elementami jakiegoś systemu lub pomiędzy całymi systemami. Jest to wszelkie zetknięcie się sprzecznych dążeń czy tendencji (Olubiński 2001). W kontekście stosunków interpersonalnych konflikt to rodzaj interakcji pomiędzy partnerami, w czasie której uświadamiają sobie oni dzielące ich różnice interesów, potrzeb,

dążeń i w związku z tym podejmują czynności, których celem jest albo osiągnięcie własnego celu kosztem eliminacji celu partnera interakcji bądź samego partnera, albo dążenie do obopólnie korzystnego rozwiązania problemu.

Konflikty powstające pomiędzy ludźmi są zjawiskiem złożonym i wielorako uwarunkowanym, występującym powszechnie i dotyczącym niemal każdej grupy społecznej. W sposób szczególny i bardzo dotkliwy przeżywane są konflikty w rodzinie. Dzieje się tak dlatego, że w konflikt rodzinny uwikłane są zazwyczaj osoby darzące się miłością, mające do siebie zaufanie, na które w wielu sytuacjach można liczyć. Na skutek konfliktu bliskie i bezpośrednie więzi emocjonalne i interpersonalne, jakie kształtują się w rodzinie ulegają zakłóceniu, a urazy psychiczne będące jego efektem mogą pozostawić w psychice człowieka głęboki, trudny do zatarcia ślad. Zazwyczaj strony konfliktu oddalają się od siebie – przynajmniej do momentu częściowego jego rozwiązania.

Charakterystyka rozwojowa wieku dorastania

Najbardziej konfliktowym okresem w życiu człowieka jest młodość, nie dziwi więc fakt, że najczęściej obserwowanym konfliktem w rodzinach jest międzypokoleniowy konflikt rodziców z dorastającymi dziećmi. Okres najsilniejszych tarć na linii młode pokolenie–dorośli przypada na czas dojrzewania. Taki stan rzeczy ma swoje uwarunkowania natury psychologicznej i socjologicznej. Dorastanie jest trudnym czasem, zarówno dla dorastającej młodzieży, jak i dla jej rodziców. Jest to czas istotnych zmian w wyglądzie i psychice młodocianych. Główne zmiany dotyczą formowania się poczucia tożsamości dorastającej młodzieży.

W aspekcie psychologicznym w tym okresie życia obserwujemy słabsze lub silniejsze przejawy dystansowania się dzieci wobec norm i wartości preferowanych przez rodziców. W tym czasie wzrasta też rola grup rówieśniczych w systemie grup odniesienia dorastającej młodzieży. Stan taki wynika z prawidłowości rozwojowych omawianego wieku oraz zadań, jakie należy podjąć w tym okresie życia.

O okresie dorastania warto jest myśleć jako o etapie przejściowym, w którym dziecko pod względem fizycznym, umysłowym i emocjonalnym w krótkim czasie ma stać się dorosłym człowiekiem. W związku z tym młody człowiek zaczyna poszukiwać i gromadzić nowe doświadczenia społeczne i intelektualne, po to, aby móc je samodzielnie uporządkować i skonsolidować w nowe wzorce i schematy, które lepiej przygotowują go do dorosłego życia. Zanim jednak odnajdzie własną drogę i cel w życiu, zebrane doświadczenia poddaje licznym próbom, upewniając się co do słuszności podjętych wyborów. To odnajdywanie siebie na nowo w psychologii określa się mianem procesu formowania własnej tożsamości. Proces ten odbywa się na płaszczyźnie osobowej i społecznej. Określenie własnej tożsamości osobowej oznacza wybór celów, wartości, przekonań,

zainteresowań, sposobu myślenia, kryteriów oceny, które można pokazać światu jako swoje. Na płaszczyźnie społecznej natomiast formowanie tożsamości wiąże się z określeniem, do jakiej grupy młody człowiek należy, z kim się identyfikuje, przez kogo jest akceptowany.

Formowanie własnej tożsamości nie odbywa się w izolacji, jest osadzone w kontekście społecznym i kulturowym. Wiąże się dla dorastającego z koniecznością zmierzenia się z wzorcami i naciskami płynącymi zarówno od dorosłych, rówieśników, jak i mediów. Są to źródła określające to, jaki powinien być przyszły dorosły.

Okres formowania własnej tożsamości przez dorastającą młodzież jest również trudnym czasem dla rodziców i innych osób z jej otoczenia. Dorośli, obawiając się o to, czy dokonujące się w ich dziecku przemiany zmierzają we właściwym kierunku, często nie dają na nie przyzwolenia, nadmiernie kontrolują i nie dostarczają potrzebnego wsparcia. Zmiany dokonujące się w dorastających również dorosłych stawiają przed koniecznością zmodyfikowania własnego sposobu działania i funkcjonowania całego systemu rodzinnego, także w instytucjach, do których trafia młodzież w tym okresie życia.

Jakie są owe istotne zmiany pojawiające się w psychice dorastającej młodzieży? Dotyczą one formowania się ich poczucia tożsamości, kształtowania własnej wartości oraz zmian w sposobie funkcjonowania. Te właśnie zmiany stanowią istotną przyczynę narastających konfliktów pomiędzy dorastającym pokoleniem a rodzicami.

* * *

Kształtująca się w tym okresie życia samoocena dorastających jest wynikiem dwu rodzajów wewnętrznych ocen i osądów. Kształtuje się w rozdzwisku pomiędzy tym, kim młodociany chciałby być, a tym, kim myśli, że jest oraz z poczucia wsparcia, jakiego doświadcza dorastający ze strony ważnych dla niego osób, zwłaszcza rodziców i rówieśników.

Już sam fakt rozwoju fizycznego, jaki dokonuje się w tym okresie życia – zmieniające się ciało nastolatka – powoduje, że rodzice i otoczenie zaczynają go inaczej traktować. On sam zaczyna postrzegać siebie jako prawie dorosłego. Staje się to powodem częstych napięć na osi rodzice–dzieci. Brak bowiem wcześniejszego przygotowania młodzieży do zmian związanych z dojrzewaniem może wywoływać u części młodzieży lęk, napięcie emocjonalne, wahania nastroju, nadmierną koncentrację na pojawiających się problemach. Inaczej dzieje się, gdy młodzi ludzie są przygotowani do zmian rozwojowych, przechodzą wówczas nad nimi do porządku dziennego lub cieszą się z obserwowanych przeobrażeń.

W procesie rozwoju może się też tak zdarzyć, że poziomy biologiczny i psychospołeczny kształtowania się płci rozwijają się w opozycji. Skrajnym przykładem tej niezgodności jest transseksualizm. Przejściowa utrata mocy oraz

kontroli nad własnym ciałem może wywołać różne problemy i wzbudzać niepokój, a czasami wręcz niechęć do własnego ciała czy płci, co zdarza się częściej u dziewcząt. Aby uniknąć związanych z tymi zmianami napięć i niepokojów, dorośli w otoczeniu młodych muszą rozumieć zachodzące w tym okresie życia zmiany rozwojowe i udzielać im akceptującego wsparcia.

W okresie dorastania dokonuje się też gwałtowny rozwój umysłu nastolatka, co znajduje wyraz w zmianie jego sposobu myślenia, ale też i przeżywania, a więc w sferze emocjonalnej. Dorastający zaczyna w nowy dla siebie sposób widzieć ludzi i zjawiska wokół siebie. Analizuje sytuacje i zdarzenia według nowych kryteriów. Stanowi to podstawę silnych reakcji emocjonalnych, a nawet wybuchów emocji, zwłaszcza w stosunku do osób znaczących, np. rodziców. Bunt przejawia się na płaszczyźnie przeżyć wewnętrznych i na płaszczyźnie zachowań. Może on wynikać z pryncypializmu osoby dorastającej. Nastolatki bowiem nie dostrzegają tego, że problem może być rozpatrywany z różnych punktów widzenia, czy rozwiązany na kilka różnych sposobów. Dopiero w późnej fazie adolescencji dochodzi do zrozumienia tego, że każdą kwestię można rozpatrywać z wielu stron i w związku z tym może zacząć kształtować się postawa relatywistyczna w widzeniu świata. Zatem silne reakcje emocjonalne mogą pojawić się wówczas, gdy rzeczywistość nie przystaje do wyobrażeń i ideałów młodocianych.

W sferze rozwoju procesów poznawczych w okresie dorastania pojawia się zdolność do myślenia formalnego, hipotetyczno-dedukcyjnego. Oznacza to zdolność do swobodnej i oderwanej od rzeczywistości refleksji, systematycznego rozwiązywania problemów i myślenia logicznego. Narasta w związku z tym krytycyzm młodocianych w stosunku do osób dorosłych. Nowe zdolności poznawcze pomagają młodym w realizacji jednego z ważniejszych zadań okresu dorastania, jakim jest przygotowanie się do funkcjonowania w świecie dorosłych. Wiąże się to z podejmowaniem różnych ról społecznych (pracownika, partnera, obywatela), oraz ze znajomością i rozumieniem zasad życia społecznego.

We wczesnej fazie dorastania pojawia się też silna potrzeba więzi z rówieśnikami. Członkostwo w grupie rówieśniczej, przyjaźnie, związki intymne, stwarzają młodym szansę lepszego poznania zachowania innych, w tym również płci przeciwnej i są okazją do dostosowywania się do inności drugiego człowieka. Grupa rówieśnicza stanowi ważne ogniwo w przechodzeniu od członka rodziny do pozycji pełnoprawnego obywatela. Odnalezienie swojego miejsca w grupie rówieśniczej pomaga młodym rozstać się z rodzicami i rodziną, co jest warunkiem koniecznym przy poszukiwaniu własnej drogi życiowej i budowaniu dojrzałej tożsamości. Bycie członkiem grupy ułatwia też przejście od przyjaźni do związków partnerskich.

W kontekście opisanych prawidłowości nie dziwi to, że młody człowiek spędza z rówieśnikami ponad połowę swego wolnego czasu, a z rodzicami zaledwie 5 procent. Jednak rodzice nadal pełnią ważną rolę w życiu nastolatków. Co

prawda, w początkowej fazie dorastania obserwuje się wzrost konfliktów z rodzicami, ale w większości są to niegroźne sprzeczki. I co istotne, ta niezgoda z rodzicami pełni ważną rolę w rozwoju indywiduacji i separacji młodzieży.

Także w procesie rozwoju moralnego młody człowiek musi przejść kilka etapów. Chcąc osiągnąć najwyższy etap tego rozwoju, musi „porzucić” wartości i reguły preferowane przez osoby dla niego znaczące w dzieciństwie, na rzecz reguł obowiązujących w grupie rówieśników, aby potem z kolei wkroczyć w reguły rządzące różnymi instytucjami, życiem publicznym, państwem. Powszechnie znany jest fakt odchodzenia przez młodych od wartości i zasad prezentowanych przez rodziców, wiadomo także, że mogą temu towarzyszyć silne emocje z obydwu stron. Na dokonywane przez młodzież wybory w sferze norm, wartości, postaw i zachowań, ogromny wpływ wywiera oferta społeczno-kulturowa adresowana do młodzieży. Jeśli nie odpowiada ona oczekiwaniom, młodzież może dokonywać wyborów w ramach oferty nieakceptowanej społecznie. Zagrożeniem dla formowania się wizji świata w tym okresie życia mogą być też wzorce masowo przekazywane przez media. Lansują one wzorce sukcesu materialnego, wzmagając potrzebę posiadania określonych dóbr, promują na idoli nastolatków ludzi przypadkowych, którzy stali się popularni dzięki np. programom typu *reality show*, a nie dzięki wartościom, jakie reprezentują. Takie tendencje przy jednoczesnym braku autorytetów i ogólnie uznawanych wartości społecznych, mogą pogłębiać zjawisko pragmatyzacji świadomości młodocianych. Młodzi nastawieni są wówczas głównie na cele i wartości o charakterze wybitnie pragmatycznym.

Brzezińska (2005) przestrzega przed tym, że współczesna tendencja do budowania własnej wizji świata na podstawie informacji czerpanych ze środków masowego przekazu, głównie Internetu i telewizji, może prowadzić do formowania się medialnej tożsamości młodego pokolenia. Jednym z najistotniejszych zadań rozwojowych, przed jakimi stoi młodzież w okresie dorastania, jest uformowanie własnej, dojrzałej tożsamości. Dojrzała tożsamość jest szansą, podstawą dalszego rozwoju w okresie dorosłości. Taka dojrzała tożsamość bazuje na indywidualnych zasobach jednostki oraz na systemie ogólnych wartości. Stanowi ona swoisty wewnętrzny kierunkowskaz rozwoju. Zatem kluczową kwestią w okresie dorastania staje się korzystanie z tzw. moratorium w kształtowaniu swojej tożsamości. Polega ono na eksperymentowaniu, wypróbowywaniu własnych wizji świata. Przez działanie młody człowiek weryfikuje swoje własne wyobrażenia dotyczące życia, ale jego działanie powinno być objęte refleksją, po to, aby mógł w kolejnych sytuacjach życiowych dokonywać coraz trafniejszych, bardziej odpowiedzialnych i dojrzałych moralnie wyborów.

Oczywisty jest fakt, że wszelkie transformacje zachodzące w tym okresie życia pozostają pod silnym wpływem zmieniających się warunków historycznych, kulturowych i cywilizacyjnych. Stwarza to konieczność nieustannego weryfikowania hipotez dotyczących rozwoju młodzieży – także zagrożeń, na które

jest ona narażona oraz strategii radzenia sobie z nimi. Nie można też pomijać faktu, że wynikiem trudności adaptacyjnych, na jakie może napotkać młodzież w tym okresie życia, może być choroba, zaburzenia w sferze psychiki i inne formy patologii.

W kontekście zaprezentowanych danych widać, że okres dorastania to czas wielorakich napięć. Psycholodzy są zgodni co do tego, że kryzys okresu adolescencji jest przełomowy w życiu człowieka. Jest to znaczący i skomplikowany czas nie tylko dla nastolatków, ale i dla ich rodziców i wychowawców. Prawie trzy czwarte rodziców postrzega okres dorastania swoich dzieci jako najtrudniejszy etap wychowania, ponieważ jednocześnie tracą nad młodzieżą kontrolę, a zarazem wzrasta ich poziom lęku o jej bezpieczeństwo (Bee 2004: 373). „Zanim bowiem dorastający odnajdzie siebie i odkryje, jaki jest i co potrafi, a czego nie, zanim odkryje, jak widzą go inni, będzie podejmował liczne próby, aby się o tym przekonać, będzie ryzykował i popełniał błędy, bo bez tego cały ten proces nie może wypełniać swojej misji, jaką jest samodzielne skonstruowanie własnej tożsamości” (Bardziejewska, Brzezińska, Hejmanowski 2004: 91). W tej sytuacji nie jest dziwny fakt, że okres dorastania w łatwy sposób sprzyja powstawaniu konfliktu pokoleń.

Psychologiczne przyczyny konfliktu pokoleń w okresie dorastania

Psycholodzy wymieniają długą listę przyczyn konfliktu pokoleń w rodzinie z dorastającą młodzieżą. Za Rostowską (2001) można tu wymienić najbardziej istotne powody:

- a) fakt intensywnego rozwoju fizycznego młodzieży w tym wieku powoduje, że młodzi przestają identyfikować się z dziećmi, a zaczynają uważać się za dorosłych. Nieuwzględnienie tego faktu przez rodziców stanowi ważny powód pogorszenia się stosunków między dziećmi a rodzicami. Rodziców irytuje na przykład to, że ocena własnego wyglądu młodocianych często dokonywana jest na drodze porównywania się z urodą aktorów i aktorek, piosenkarzy i innych gwiazd estrady, modnych aktualnie wśród młodzieży;
- b) w tym okresie życia budzi się też zainteresowanie płcią przeciwną, nawiązywane są przyjaźnie między chłopcami a dziewczętami, ma miejsce tzw. chodzenie ze sobą. Zainteresowania te realizują się w dwu rodzajach kontaktów: przyjaźni i pierwszej miłości. Wybór sympatii przez dziecko może jednak wywoływać niezadowolenie rodziców i stanowić kolejne zarzewie konfliktów;
- c) zmiany funkcjonalne układu nerwowego w tym wieku przejawiają się w nadmiernej wrażliwości i pobudliwości tego układu i zachwianiu podstawowych procesów pobudzenia i hamowania nerwowego. Proces po-

budzenia uzyskuje przewagę nad procesem hamowania. Wyraża się to w większej pobudliwości i impulsywności nastolatków, nadmiernej ich drażliwości, braku równowagi psychicznej, trudności skupienia uwagi, niechęci do wysiłku umysłowego, apatii, znużenia, braku samokontroli, niepokoju, płaczliwości u dziewcząt, agresywności u chłopców. Taki stan powoduje huśtawkę nastrojów, impulsywność, co prowokuje scysje i kłótnie, często z błahych powodów. Tego typu zachowania młodzieży, często zbyt gwałtowne, wyprowadzają dorosłych z równowagi. Wzbudza to konflikty w sytuacji, w której, przy innych uwarunkowaniach, mogłoby do nich nie dochodzić;

- d) okres dorastania to także czas intensywnego rozwoju umysłowego, obejmującego wszystkie procesy i funkcje intelektualne. Efektem tego staje się nagłe dostrzeganie przez dorastających z dużą ostrością wielu spraw, których wcześniej zupełnie nie zauważali. Zaczynają analizować cechy i właściwości otaczających je osób, porównywać je i krytycznie oceniać;
- e) zdolność do krytycznego, logicznego myślenia staje się też źródłem charakterystycznego dla młodzieży w tym wieku radykalizmu i krytycyzmu. Obiektem krytyki stają się osoby zarówno z najbliższego, jak i dalszego otoczenia, a także fakty i zjawiska otaczającego świata. Ujawnia się skłonność młodocianych do stawiania problemów, prowadzenia dyskusji i sporów, dociekań myślowych, „filozofowania”;
- f) krytycyzm młodocianych wywołuje niejednokrotnie konflikty, których przedmiotem jest wygląd zewnętrzny, fryzura, sposób wypowiedzi i zachowania się rodziców, ich postaw wobec innych ludzi. Poglądy wygłaszane przez dorastające dzieci budzą zazwyczaj u dorosłych głęboki sprzeciw;
- g) w tym okresie życia nad innymi sferami psychiki dominuje sfera emocjonalna. Reakcje emocjonalne w tym wieku bywają nadmiernie wybujałe i nieadekwatne do sytuacji. Emocje cechuje duża labilność. Radość jest żywiołowa, smutek graniczy z rozpaczą. Łatwo następuje przejście od stanu entuzjazmu do zniechęcenia, od miłości i uwielbienia do pogardy i nienawiści. Młodzi są nadmiernie afektywni i nienaturalni. U dziewcząt może pojawiać się depresja, melancholia, płaczliwość, grymasy, u chłopców agresja, arogancja, zaczepliwość. Ta zmienność nastrojów dorastających denerwuje ich rodziców;
- h) napotkane przeszkody i niepowodzenia oraz stawiane przez rodziców zakazy i ograniczenia wywołują złość, wyrażającą się w aroganckich wypowiedziach, aktach agresji skierowanej na przedmioty lub osoby. W stosunku do rodziców agresja ta przejawia się w ironicznych wypowiedziach, ignorowaniu poleceń lub uporem w milczeniu. U młodzieży, u której rozwój przebiega bardzo burzliwie, mogą się też zdarzyć czynne napaści na rodziców;

- i) zarazem jednak wiek dorastania jest też okresem rozwoju uczuć wyższych: społecznych, moralnych, religijnych, patriotycznych, estetycznych. Może to stać się impulsem do podejmowania działań na rzecz innych, co jednak nie zawsze budzi entuzjazm rodziców;
- j) rozwój woli dorastającej młodzieży przejawia się w dążeniu do samodzielności i chęci samostanowienia. Młodzi pragną wyzwolić się spod kurateli rodziców i swoim postępowaniem domagają się przyznania im większych, niż dotychczas, praw. Pierwsze próby usamodzielnienia się przybierają próbę nieposłuszeństwa, przeciwstawiania swoich racji, buntu przeciw nakazom i zakazom rodziców. Tego typu zachowania są, zdaniem np. E. Eriksona (2004), wyrazem dążenia do uzyskania własnej tożsamości. Młodzi testują granice, do jakich mogą się posunąć. Wzmacniają swoją odporność psychiczną. Starają się za wszelką cenę postawić na swoim, jednakże tego typu eksperymenty nie zawsze są doceniane przez rodziców;
- k) ostatecznie okres dorastania to czas odkrywania nowych autorytetów, nowych potrzeb oraz zmian w systemie wartości. Na powstawanie konfliktów ma wpływ różnicowanie się i odmiennność systemu wartości wyznawanych przez młodzież i rodziców. Często hierarchia wartości, jaką preferuje młodzież istotnie się różni od tej, jaką uznają rodzice. Otaczająca rzeczywistość nasuwa często wątpliwości z uwagi na zróżnicowane, niekiedy wręcz sprzeczne, wzory postępowania. Głoszone przez dorosłych zasady często kolidują z postępowaniem młodzieży.

Nie należy jednak pomijać tego, że *de facto* nastolatki szukają u dorosłych dobrego przykładu do naśladowania, oczekują ich przyjaźni i miłości. Obecność dorosłych w tym okresie rozwoju ich dzieci powinna być nacechowana delikatnością. W tym czasie młodzież staje się w sposób szczególny uwrażliwiona na autentyczność dorosłych, zgodność głoszonych przez nich poglądów z postępowaniem w życiu. Zarazem często, na zasadzie przekory, młodzi odrzucają system wartości przekazywanych im przez rodzinę, uznając go za staroświecki.

- l) nie należy też pomijać faktu, że nastolatki szczególnie chętnie zwracają uwagę na środki masowego przekazu: film, telewizję, Internet. Media masowe dostarczają im wzorów zachowania. Niestety, często też lansują system wartości oparty na przemocy, niedostatecznie podkreślający wartości wyższe. Styl życia pokazywany przez media deprecjonuje wartości duchowe i znaczenie rodziny, proponuje młodym iluzoryczny, wyzwolony świat, pełen swobody przede wszystkim w sferze życia seksualnego. „Luz” stał się pozą lansowaną przez media, „luz” w relacjach międzyludzkich, „luz” w mowie, „luz” na ulicy, „luz” w szkole, na uczelni. „Wrzuć na luz!” – to hasło, które ma skutecznie oddziaływać na podświadomość młodego człowieka.

System wartości młodzieży kształtują również czasopisma, gry komputerowe, koncerty grup muzycznych, festiwale. Wśród rówieśników panuje w tym

względnie silna presja, swoisty „terror”. Lansowana przez wspomniane środki przekazu postępowość bardzo pociąga młodzież. Opisane powyżej sprzeczności w systemie potrzeb i wartości, jakie preferuje młodzież a wymaganiami rodziców, prowadzą do częstych konfliktów i napięć w rodzinie.

Przyczyny konfliktów rodzinnych wzbudzone przez rodziców

Do obniżenia swojego autorytetu w oczach dzieci przyczyniają się w pewnych sytuacjach sami rodzice. Takie sytuacje, jak rozkład pożycia małżeńskiego, kłótnie między rodzicami, brak emocjonalnych więzi i ciepła rodzinnego czy ciągłe napięcia, zatrują atmosferę rodziny. Dzieci nie szanują rodziców widząc, że nadużywają oni alkoholu, uprawiają hazard, są samolubni. Niestety, wielu rodziców deformuje swoje dzieci w okresie, gdy są one na to szczególnie podatne.

Nowy styl życia rodzinnego kształtowany jest też przez takie zjawiska społeczne, jak urbanizacja i industrializacja. Nowe zachowania nacechowane bywają nerwowością, stresem, frustracją. Pośpiech, przemęczenie, powodują zanik więzi w rodzinie, tendencję do izolacji i zamykania się w sobie. Często rodzice nie zdają sobie sprawy z tego, że przez swoją obojętność, wrogość czy surowość oddalają dzieci od siebie.

Ogromne znaczenie modyfikujące relacje międzypokoleniowe ma też świadomie albo nieświadomie przyjęty przez rodziców styl wychowania. W literaturze psychologicznej opisane są rozmaite style wychowawcze, takie jak: autokratyczny, demokratyczny, niekonsekwentny i liberalny (Ziemska 1986). Zazwyczaj style wychowania nie funkcjonują w rodzinie w formie czystej, często jednak któryś jest dominujący.

Autokratyczny styl wychowania oparty jest na autorytecie, przemocy, karności i posłuszeństwie wobec rodziców. Rodzice realizujący taki styl wychowania podejmują decyzje bez konsultowania ich z dziećmi.

Niekonsekwentny styl wychowania cechuje zmienność i przypadkowość oddziaływań na dziecko. W ramach tego stylu nie ma sprecyzowanych zasad postępowania wobec dziecka. Dziecko zależne jest od chwilowego samopoczucia rodziców.

W liberalnym stylu wychowania pozostawia się dziecku całkowitą swobodę, nie hamuje się jego aktywności i spontaniczności. Interwencja rodziców ma miejsce jedynie wtedy, gdy dziecko w sposób drastyczny narusza normy społeczne.

Istotą stylu demokratycznego jest dopuszczanie dziecka do współudziału w życiu rodziny. Kierowanie dzieckiem odbywa się w oparciu o uczucia pozytywne: sympatii, zaufania, życzliwości.

Oczywiste wydaje się, że metody wychowawcze rodziców w dużym stopniu decydują także o charakterze stosunków między pokoleniami. Szko-

dliwy w skutkach bywa też przerost ambicji rodziców i stawianie dzieciom wymagań przekraczających ich możliwości. Częstym błędem rodziców jest też nadmierna, rygorystyczna kontrola: wnikanie we wszystkie problemy dorastających, kontrolowanie ich korespondencji, czytanie pamiętników. Rodzice mają obowiązek sprawowania kontroli nad dzieckiem, ale musi być on oparty na zaufaniu i szczerości.

Przez wiele lat w badaniach nad konfliktami uważano, że najważniejszą przyczyną ich zaistnienia jest sprzeczność interesów skonfliktowanych stron. Współczesne badania wykazują jednak, że czynnik ten nie jest jedyną przyczyną konfliktów i wskazują szereg innych, ważnych powodów. Rostowska (2001) za najbardziej znaczące uwarunkowanie konfliktów interpersonalnych powstających w rodzinie uważa:

- 1) wadliwą atrybucję – polegającą na przypisywaniu niewłaściwych przyczyn zachowania innym członkom rodziny. Przy rozpatrywaniu atrybucji należy uwzględnić trzy kategorie czynników: a) wewnętrzne–zewnętrzne, b) stałe (np. cechy osobowości) – zmienne (np. różne sytuacje), c) podlegające kontroli – nie podlegające kontroli. Przykładem znaczenia atrybucji w małżeństwie może być jakość funkcjonowania związku. W dobrze funkcjonującym związku prawidłowe zachowania partnera przypisywane są jego zaletom wewnętrznym, np. cechom osobowościowym, zdolnościom, itp., natomiast nieprawidłowe zachowania partnera przypisywane są czynnikom zewnętrznym, sytuacyjnym;
- 2) inną istotną przyczyną powstawania konfliktów w rodzinie jest wadliwa komunikacja między członkami rodziny, np. ktoś komunikuje się z osobami w rodzinie w sposób, który wzbudza ich gniew, wywołuje rozdrażnienie nawet wówczas, gdy nie było takiej intencji;
- 3) także tzw. naiwny realizm, polegający na tym, że jednostka spostrzega własne poglądy jako obiektywne i odzwierciedlające rzeczywistość, a jednocześnie ocenia poglądy innych jako zniekształcone przez ich własną ideologię, może sprzyjać zaistnieniu konfliktu.

Istotną przyczyną konfliktów mogą też być pewne cechy osobowości oraz inne właściwości jednostki, wiadomo np. że osoby o typie zachowania a, są silnie współzawodniczące, zawsze w pośpiechu, podatne na rozdrażnienie, co sprzyja wzbudzaniu konfliktów.

Etapy rozwoju sytuacji konfliktowej

Zdaniem Rostowskiej (1999; 2001), rozpatrując konflikt w ujęciu modelowym można wyróżnić pięć stadiów jego rozwoju:

- 1) powstanie sprzeczności i wynikającej stąd konkurencji między członkami grupy, np. rywalizacja między rodzeństwem o różnego rodzaju dobra,

- 2) racjonalizacja sprzeczności, tj. uświadomienie sobie przez członków grupy przeciwstawności interesów i powiązaniu tego faktu z określonymi systemami wartości,
- 3) personalizacja konfliktu, czyli wytworzenie się w psychice członków grupy napięć, niepokojów, stresów, wrogiego nastawienia i postaw wobec przeciwników,
- 4) konflikt otwarty, czyli świadome atakowanie przeciwnika oraz udaremnianie realizacji jego celów i zamierzeń,
- 5) normalizacja sytuacji zakłóconej konfliktem, budowanie nowego ładu społecznego. W zależności od sposobu ich rozwiązania, konflikty interpersonalne w rodzinie mogą albo sprzyjać integracji życia rodzinnego i dojrzewaniu osobowemu członków rodziny, albo też prowadzić do dezorganizacji życia rodzinnego, zarówno osób uwikłanych w konflikt, jak i całej rodziny.

W konfliktach o charakterze konstruktywnym integrującym, przeważają elementy korzystne – czy to z punktu widzenia uczestników konfliktu, czy organizacji lub instytucji społecznych, w których on zaistniał.

Konflikty konstruktywne charakteryzują się specyficznymi cechami, a mianowicie zmniejszają lub likwidują uprzednio istniejące sprzeczności i napięcia, warunkują wzrost efektywności współdziałania uczestników konfliktu, przyczyniają się do zaspokojenia potrzeb stron konfliktu, doprowadzają do bardziej racjonalnej i sprawiedliwej dystrybucji dóbr, przywilejów, a przede wszystkim do wyrównania szans członków grupy, uruchamiają lub usprawniają mechanizmy społecznej kontroli, prowadzą do nowej równowagi sił w ramach systemu społecznego, inspirują strony do poszukiwania nowych rozwiązań (Białyszewski 1983).

Z badań, jakie prowadziła Rostowska (2001) nad uwarunkowaniem konfliktów rodzinnych przez pewne cechy osobowości wynika, że poziom nasilenia określonych cech osobowości wpływa nie tylko na powstawanie, ale także na przeżywanie i rozwiązywanie konfliktów. Badania ujawniły, że niski poziom samooceny człowieka i zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli zachowania, pozostają w statystycznie istotnym związku ze skłonnością do wzbudzania konfliktów. Natomiast wyższy poziom empatii rodziców, w porównaniu z poziomem empatii przejawianej przez dorastającą młodzież, zdaje się wskazywać na fakt, że cecha ta nasila się w miarę dojrzewania intelektualnego i emocjonalnego jednostki. Można przypuszczać, że wyższy poziom empatii przejawianej przez dorosłych pozwala im nie tylko lepiej rozumieć zachowania innych osób, ale też i bardziej współodczuwać z nimi, a co za tym idzie, rozwiązywać powstające konflikty w sposób bardziej dojrzały i skuteczny. Ze wspomnianych badań wynika także, że zarówno formy agresji, jak i poziom nasilenia zachowań agresywnych, uwarunkowane są przez płeć i wiek badanych. Młodzież cechowała się wyższym poziomem agresji, niż jej rodzice. (Fakt ten zdaje się pozostawiać

w związku ze zmianami rozwojowymi tego wieku, tj. labilnością systemu nerwowego i endokrynologicznego, kształtowaniem się formalnych operacji myślenia i towarzyszącemu tym operacjom buntowi idealistycznemu oraz egocentryzmowi intelektualnemu młodzieży, a także kształtowaniem się tożsamości osobowej, dążeniem do zapewnienia sobie szerokiego zakresu autonomii behawioralnej, emocjonalnej i wartości.)

Wymienione wyżej cechy osobowości rozpatrywane były przez Rostowską (2001) w kontekście pięciu kategorii konfliktów międzypokoleniowych, które przez wielu badaczy określane są jako najściślej związane z okresem dorastania, a mianowicie: a) konfliktu społecznego, b) wychowawczego, c) związanego z nauką szkolną, d) interpersonalnego i e) światopoglądowego.

W analizach poświęconych sytuacjom konfliktowym coraz większe zainteresowanie badaczy budzi problem skutecznego rozwiązywania konfliktów społecznych, w tym także rodzinnych, z uwagi na ich destruktywny charakter. Liczne badania wykazują, że u podstaw skutecznego rozwiązywania konfliktów leży dojrzałość osobowa człowieka. Okazuje się, że dzięki takim formom dojrzałości, jak dojrzałość intelektualna, emocjonalna i społeczna, możliwe staje się zastosowanie strategii, które pozwalają konflikt opanować, tzn. zmniejszyć towarzyszące mu napięcie, skierować energię na właściwe tory i podjąć najbardziej właściwą decyzję w celu jego rozwiązania.

Z badań, które prowadziła Rostowska w latach 1998–1999 wynika, że najczęstsze przyczyny konfliktów młodzieży z rodzicami to: styl wychowania w rodzinie, dyscyplina, jaką stosują rodzice wobec dziecka, nieadekwatne postawy rodzicielskie, zakres udzielanej dziecku autonomii, charakter i zakres zaspokajanych potrzeb dziecka, dysponowanie przez młodzież pieniędzmi, relacje międzyosobowe w rodzinie, świadczenie sobie wzajemnie pomocy, wyniki w nauce, ubiór, sposoby zachowania oraz sposób komunikowania się młodzieży z otoczeniem.

Strategie rozwiązywania konfliktów

Biorąc pod uwagę fakt, że konflikty rodzinne odgrywają w życiu człowieka ważną rolę, a niejednokrotnie decydują także o jego przyszłości, warto poddać refleksji sposoby ich rozwiązywania.

Strategie rozwiązywania konfliktów zależą od wielu czynników, w sposób szczególny zaś od rodzaju konfliktu, poziomu, na jakim konflikt występuje, stopnia zaangażowania i motywacji stron konfliktu, a także od cech osobowościowych członków rodziny uwikłanych w konflikt. Wyróżnia się trzy poziomy, na których konflikt może się ujawnić (za: Rostowska 2001).

- 1) najniższy – behawioralny, dotyczy określonych, konkretnych zachowań,
- 2) wyższy – normatywny, związany jest z oczekiwaniami rodziny, normami, obowiązkami, odpowiedzialnością,

- 3) najwyższy – osobowy, obejmuje podstawowy system wartości i cechy osobowości członków rodziny.

Wydaje się, że konflikt na poziomie behawioralnym nie jest tak poważny, jak dwa pozostałe. Bardziej groźny wydaje się konflikt na poziomie normatywnym, gdyż dotyczy nieprzestrzegania norm moralnych i niewypełnienia obowiązków. Taka sytuacja może wywołać brak harmonii w rodzinie. Konflikt na poziomie osobowym, jeśli dotyczy ważnych postaw, cech osobowości czy systemu wartości – może wpłynąć nie tylko na integrację rodziny, ale wręcz przyczynić się do dezintegracji życia rodzinnego.

Sposób rozwiązywania konfliktu na poziomie normatywnym i osobowym zależy od dojrzałości psychicznej uczestników konfliktu. Dojrzałość osobowa wyraża się m.in. w podejmowaniu odpowiedzialności za siebie, współmałżonka i rodzinę, w trosce o dobro każdego członka. Brak dojrzałości osobowej utrudnia zrozumienie innych ludzi i zaakceptowanie ich takimi, jakimi są. Człowiek niedojrzały tworzy własne wizje na temat innych ludzi, błędnie interpretuje ich zachowanie.

Aby konflikty mogły mieć charakter integracyjny, muszą kończyć się konstruktywnym rozwiązaniem. Sposoby rozwiązywania konfliktów winny uwzględniać interesy obu stron zaangażowanych w konflikt. Ważne jest nie tylko przeanalizowanie źródeł konfliktu, czasu jego trwania i przebiegu. Niezbędne jest także rozpatrzenie przez uczestników konfliktu wszystkich możliwych rozwiązań – zostałyby one potem wspólnie ocenione i wybrane rozwiązanie najbardziej korzystne (Ryś 1998).

Aby konflikt mógł być rozwiązany w sposób integrujący, konieczne jest przyjęcie określonych zasad postępowania:

- 1) traktowanie uczestników konfliktu jako osób równych sobie,
- 2) uszanowanie godności człowieka – chodzi zarówno o godność partnera interakcji, jak i godność własną,
- 3) przekazywanie własnych uczuć i emocji wywołanych przez problem,
- 4) wskazywanie konkretnych faktów,
- 5) autentyczne poszukiwanie rozwiązań,
- 6) przebaczenie,
- 7) wypełnienie zadeklarowanych postanowień.

Zdaniem Braun-Gałkowskiej (1989) rozwiązanie konfliktu rodzinnego wymaga sprzyjających warunków, miejsca i czasu, wyciszenia pierwszych, negatywnych emocji i przykrych odczuć, po to, aby do sprawy można było podejść spokojnie.

Biorąc pod uwagę źródła zatargu, jego przebieg oraz skutki, wyodrębnia się dwa typy strategii kierowania konfliktem:

- 1) destruktywne, które nie tylko nie prowadzą do rozwiązania problemu, ale mogą czasami spowodować wzrost napięcia,
- 2) konstruktywne, które prowadzą do skutecznego rozwiązania.

Dla skutecznego kierowania konfliktami ważna jest umiejętność zidentyfikowania nieefektywnych sposobów ich rozwiązywania, zarówno w postępowaniu własnym, jak i w zachowaniu innych, w celu wyeliminowania nieskutecznych sposobów z systemu komunikacji.

Wyniki badań pozwalają wyodrębnić pewne destrukttywne sposoby kierowania konfliktami, a należą do nich:

- 1) unikanie, które może przybierać postać fizycznej ucieczki ze sceny konfliktu. Osoby przejawiające tego rodzaju zachowania uchylają się od rzetelnej konfrontacji z faktycznymi źródłami konfliktu i stwarzają jedynie powierzchowne, krótkotrwałe wrażenie opanowania sytuacji konfliktowej;
- 2) użycie siły – nie tylko siły fizycznej, ale często także przemocy o charakterze emocjonalnym, sprowadzające się do wykorzystania swojej przewagi, m.in. z tytułu pozycji, stanowiska, itp. Z reguły rozwiązywanie konfliktu z użyciem siły prowadzi do powierzchownych i krótkotrwałych rozwiązań;
- 3) manipulowanie – polegające na pomniejszaniu czy bagatelizowaniu nie tylko samego konfliktu, ale także jego przyczyn, następstw, a nawet uczuć osób zaangażowanych w konflikt. Wiąże się z tym niedocenywanie uczuć drugiej osoby i podejmowanie próby narzucenia swojej niewinności lub słuszności swego stanowiska;
- 4) obwinianie – występuje w bardziej złożonych sytuacjach konfliktowych, prowadzących do sporów, mających na celu wyłonienie winnego czy odpowiedzialnego za powstałe kłopoty. Obwinianie nie rozwiązuje samego konfliktu, nie usuwa jego przyczyn, ani też nie likwiduje zaistniałych trudności, a raczej staje się źródłem kolejnych konfliktów;
- 5) tzw. tłumiki – obejmują szeroki zestaw technik prowadzenia sporów czy kłótni, które niemal dosłownie uciszają innych uczestników sporu (np. nagły, silny ból głowy, skrócenie oddechu itp.). Stosowanie tych technik jest zawodne, ponieważ konflikt nadal jest nierozwiązany;
- 6) „wzorek” – odnosi się do praktyki gromadzenia żalów, pretensji i wyładowaniu ich w czasie sprzeczki czy kłótni. Zawodność tej techniki rozwiązywania konfliktu polega na tym, że podstawowy powód konfliktu nie jest rozpatrywany;
- 7) manipulacja – jako technika rozwiązywania konfliktu zasadniczo sprowadza się do unikania konfliktu. Jednostka uwikłana w konflikt może przyjmować formy zachowania mające na celu odwrócenie uwagi partnera od sytuacji konfliktowej, a więc prezentować zachowanie szczególnie życzliwe, niemalże bezbronne. W ten sposób można osiągnąć tymczasową zgodę, jednak źródło konfliktu nie jest zlikwidowane;
- 8) odrzucenie osobiste – polega na powstrzymaniu się od przejawiania wyrazów miłości czy życzliwości wobec partnera i dążeniu w ten sposób do od-

niesienia sukcesu w konflikcie – przez psychiczne załamanie się partnera w następstwie braku okazywania mu miłości, okazywanie mu chłodu i dystansu. Przywrócenie miłości czy życzliwości zależy od tego, czy partner rozwiąże konflikt na korzyść drugiego, zgodnie z jego oczekiwaniami, czy też nie (Bradbury 1998).

Pozytywne techniki rozwiązywania konfliktów są bardzo liczne i uzależnione od różnych czynników indywidualnych i sytuacyjnych. Trudno byłoby rozpatrywać je szczegółowo. Można natomiast podać pewne proste zasady skutecznego rozwiązywania konfliktów interpersonalnych (patrz: Rostowska 2001). Należą do nich:

- 1) walczyć (sprzeczać się) powyżej pasa – chodzi o ograniczenie się w przebiegu konfliktu do ataków czy „ciosów”, pod względem problematyki i intensywności – do poziomu, do jakiego partner może je przyjąć bez większej emocjonalnej szkody;
- 2) walczyć (sprzeczać się) aktywnie – czyli w czasie trwania sprzeczki nie zatykać uszu, nie wyłączać się umysłowo, nie włączać głośno telewizora, nie wychodzić z domu. Konflikt można rozwiązać tylko przez aktywną, rzetelną konfrontację z problemami, które leżą u jego podłoża;
- 3) brać odpowiedzialność za swoje myśli, uczucia, słowa i czyny, nie obarczając za nie winą innych;
- 4) zachowywać się w sposób bezpośredni i specyficzny – chodzi o to, aby w czasie prób rozwiązywania konfliktu skoncentrować się na sprawach bieżących, aktualnych, „tu i teraz”, a nie wypominać spraw z przeszłości, niemających związku z aktualnym konfliktem;
- 5) wykorzystać humor – ale tylko w celu rozluźnienia sytuacji, nigdy dla drwiny; właściwe wykorzystanie humoru może mieć zastosowanie prawie we wszystkich konfliktach;
- 6) uwzględniać różnice kulturowe, osobowościowe, a także płciowe. Członkowie różnych kultur uwikłani w konflikt mogą posługiwać się różnymi technikami, typowymi dla ich kręgu. W świetle badań okazuje się też, że mężczyźni i kobiety inaczej reagują na konflikt. Kobiety w czasie konfliktu silniej przejawiają emocje i są bardziej ekspresywne, aniżeli mężczyźni. Domagają się dyskusowania nad trudnymi sprawami rodziny, czują przez to silniejszą frustrację, mężczyźni natomiast raczej wycofują się z dyskusji na takie tematy;
- 7) utrzymać względnie trwałą równowagę między zachowaniami pozytywnymi a negatywnymi; chodzi o to, aby redukować negatywne skutki konfliktu przez wzrost nagradzających zachowań w innych aspektach czy obszarach związku;
- 8) starać się zrozumieć punkt widzenia partnera – to przyczynia się do osiągnięcia wyższego poziomu uwrażliwienia na to, co myśli, jak się czuje, czego oczekuje partner. Tego rodzaju postawa nie tylko przyczynia się do

konstruktywnego rozwiązania konfliktów, ale także do znacznego ich redukcowania, a ponadto do wzmocnienia i podniesienia jakości związku interpersonalnego (Brehm, Kassai, Fein 1999).

Należy pamiętać, że oprócz wymienionych wyżej technik rozwiązywania licznych i różnorodnych konfliktów interpersonalnych występujących w rodzinie, pojawiających się powszechnie, niemal co dzień, zdarzają się także konflikty dłuższe, znacznie głębsze, o poważniejszych skutkach (np. rozwód). Należy wówczas skorzystać z bardziej złożonych, skutecznych strategii rozwiązywania konfliktów interpersonalnych, stosowanych nawet w rozwiązywaniu konfliktów zbiorowych. Należą do nich przede wszystkim negocjacje, mediacje i arbitraż.

Socjologiczne uwarunkowania konfliktu pokoleń

Obok psychologicznych przyczyn powstawania – albo też nasilania się – sytuacji konfliktowych w rodzinie, dostrzega się również socjologiczne uwarunkowania tego rodzaju sytuacji. W rozumieniu socjologii dynamika relacji międzypokoleniowych stanowi wypadkową przemian cywilizacyjnych, obejmujących różne sfery życia społecznego, począwszy od polityki, a na obyczajach skończywszy. Zdaniem socjologów, druga połowa XX w. to okres nasilania się wzajemnych oddziaływań pomiędzy pokoleniami. Zjawisko to stanowi konsekwencję zarówno przyspieszenia przemian cywilizacyjnych, jak i zaistnienia dramatycznych faktów historycznych, zdarzeń o cechach pokoleniotwórczych (takich jak np. II wojna światowa, wojna w Wietnamie, kryzys paliwowy), a także postępującej od lat 50. emancypacji młodzieży. W rozważaniach socjologicznych pokolenie traktowane jest jako zbiór społeczny, szersza zbiorowość, krąg społeczny i grupa społeczna (Wrzesień 2003:15). Zdaniem Griesie, „za pokolenie w socjologii uważa się sumę wszystkich należących do danego kręgu kulturowego osób w mniej więcej równym wieku, które na podstawie wspólnej sytuacji historyczno-społecznej wykazują podobieństwo postaw, motywacji, nastawień i systemów wartości” (za: Wrzesień 2001).

Analizując relacje międzypokoleniowe w kontekście życia rodzinnego, Wrzesień (2001) przyjmuje, że pokolenie to krąg społeczny, rozumiany jako kategoria rówieśnicza odpowiedzialna za przebieg socjalizacji wtórnej, czyli proces w efekcie którego pojawiają się różnorodne grupy pokoleniowe.

Stan napięć między pokoleniami jest rozumiany w socjologii szeroko – od jawnej kontestacji świata ludzi dorosłych, z jego systemem norm i wartości, poprzez wszelkie przejawy młodzieńczego kwestionowania, eksperymentowania i buntu, niezbędne w procesie kształtowania tożsamości społecznej jednostki, aż po pokojowe współlistnienie pokoleń w rodzinie, charakteryzujące się znacznym podobieństwem uznawanych norm i wartości.

Główną sceną napięć pomiędzy pokoleniami jest rodzina (nie zawsze te napięcia przyjmują postać konfliktu), będąca pierwszym etapem permanentnie dokonującej się zmiany pokoleń. Napięcia pomiędzy pokoleniami w rodzinie mogą być szczególnie silne, bo rodzina to grupa wiekowo heterogeniczna, z definicji narażona na konfrontację norm, wartości, wzorów, znaków i symboli określających przynależność do poszczególnych bliskich generacji i pokoleń.

Przeprowadzone w latach 90. przez Września badania różnych kategorii wiekowych młodzieży i ich środowiska rodzinnego, pozwoliły na wyróżnienie czterech typów napięć ujawniających się w rodzinie pomiędzy przedstawicielami różnych pokoleń (Wrzesień 2003). Autor badań za podstawowe rodzaje tych napięć uznał: antagonizację, koegzystencję, kooperację i asymilację.

- 1) antagonizacja to typ napięć najbliższy rozumieniu relacji międzypokoleniowych w kategoriach konfliktu. Podłożem antagonizacji może być – ale nie musi – proces społecznej zmiany. W procesie antagonizacji widoczny staje się: brak wymiany informacji między zantagonizowanymi stronami, tendencja do ograniczania do minimum częstotliwości i intensyfikacji stosunków społecznych, skupianie się na wprowadzaniu systemu roszczeń, wzmocnionego sankcjami, brak planowej transmisji kulturowej, świadome tłumienie transmisji spontanicznej, słabsze oddziaływanie socjalizacyjne a silniejsze kontrolne;
- 2) drugi typ napięć to koegzystencja – zachodzi wówczas, gdy przedstawiciele obu pokoleń, rodzice i dorastające dzieci, żyją razem, lecz obok siebie. Stan taki jest konsekwencją znacznego zaangażowania się jednej lub obu stron w aktywność pozarodziną (praca, nauka, kariera) oraz naturalnego dla dorastających nabierania dystansu wobec środowiska rodzinnego i jego systemu norm i wartości. Stan ten może też być efektem podejmowania świadomych prób izolacji, wynikających z silnych zaburzeń komunikacyjnych, będących skutkiem przedłużających się sytuacji konfliktowych. Potencjał konfliktowy tego typu napięć jest mniejszy niż w przypadku antagonizacji, ale też dość znaczny. W sytuacji tego typu konfliktu obserwuje się: ograniczony przepływ informacji, minimalizację relacji społecznych, ograniczoną transmisję kulturową, osłabione oddziaływania socjalizacyjne i kontrolne. Przypuszcza się, że ten typ napięć sprzyja kształtowaniu się postaw innowacyjnych;
- 3) trzeci typ konfliktu, wyróżniony przez Września, to kooperacja. Ma miejsce, gdy przedstawiciele różnych pokoleń starają się, unikając konfliktu, maksymalizować swój zysk wynikający ze wzajemnych interakcji w rodzinie. Obserwuje się wówczas wysoki stopień świadomości braku wspólnych interesów i celów jednostek działających w rodzinie. Taki stan prowadzi do poczucia konieczności wypracowania kooperacji, a w efekcie pojawia się kalkulowanie kosztów i skutków podejmowanych działań – bilans zysków i strat. Rezultaty działań rodziny, w których dominuje kooperacja,

to: segmentacja przepływu informacji oraz jej selektywność, niezbyt intensywna, bo „kontrolowana” transmisją kulturową, ze specyficznym autocenzurowaniem przekazywanych treści, silniejszymi oddziaływaniami kontrolnymi od socjalizacyjnych, zdominowaniem obu systemów przez mechanizmy manipulacji;

- 4) czwartym typ konfliktu pokoleń w rodzinie jest asymilacja. Ten typ charakteryzuje się znacznym przenikaniem norm, wartości i wzorów zachowań w relacjach między pokoleniem rodziców a pokoleniem dzieci. Wydaje się, że jest to sytuacja zdominowania pokolenia młodszego przez starsze, ponieważ to pokolenie rodziców wydaje się sterować całym procesem. W rodzinach, w których zaobserwowano ten typ napięć między pokoleniami stwierdzono zarazem: wzmożony przepływ informacji między przedstawicielami dwóch pokoleń, połączony z silnym kontrolowaniem pewnych typów informacji – tych, które mogłyby zaowocować pojawieniem się negatywnie ocenianych konsekwencji (np. jawnego konfliktu, kłopotów komunikacyjnych, osłabienia poczucia komfortu psychicznego przez naruszenie niezbędnego marginesu prywatności itp.), tendencję do maksymalizacji stosunków społecznych, silną transmisję kulturową, wzmożone oddziaływania socjalizacyjne i kontrolne, polegające na wzajemnym wzmacnianiu systemu kontroli wewnętrznej.

Badania empiryczne przeprowadzone przez Września (2003) wskazały też na fakty, zjawiska i procesy typowe dla specyfiki wzajemnych oddziaływań między rodzicami a ich dorastającymi dziećmi w rodzinach z trzech bliskich sobie generacji – Pokolenia końca wieku. Pokolenie końca wieku to osoby urodzone w latach 1964–1982. Jest to szersza zbiorowość, krąg społeczny, w ramach którego funkcjonuje wiele grup pokoleniowych. Wrześień (2003) zaliczył do nich trzy bliskie generacje, a mianowicie: Pokolenie '89, Dzieci transformacji i Maruderów końca wieku.

Pokolenie '89, to osoby urodzone w latach 1964–1970. Generacja ta składa się zarówno z innowatorów tworzących nową bliską generację, jak i uwsteczniających konserwatystów skierowanych w stronę poprzednich bliskich generacji, którzy tworzą grupę maruderów poprzedniego pokolenia. Innowatorzy z tego pokolenia, to młodzi ludzie tworzący spontaniczne formy kultury młodzieżowej w latach 80. Odnosili się sceptycznie do zainteresowań politycznych poprzedniej bliskiej generacji, przedkładając ekspresję artystyczną nad zaangażowanie polityczne. To osoby dysponujące wystarczającym kapitałem kulturowym, aby wprowadzać w życie innowacje w systemie społecznym.

Drugą bliską generację Pokolenia końca wieku tworzą osoby urodzone w latach 1971–1976. W tej generacji zaznaczyły się tendencje do dyferencjacji pionowej i poziomej pokolenia. To osoby z tej generacji najsilniej manifestowały wiarę w sukces transformacji. Starały się też jak najszybciej włączyć w proces przemian i jak najwięcej na tym zyskać, nie zawsze legalnie. Odpowiedzialni

są za upowszechnienie nowych tendencji, przeniesionych ze świata subkultur (np. narkotyki, sposób spędzania wolnego czasu, ubiór, wzory zachowań seksualnych), ale zarazem przyczynili się do marginalizacji tychże ruchów i subkultur w życiu społecznym. Z czasem generacja ta stawała się coraz bardziej refleksyjna, upodabniając swój system aksjologiczno-normatywny do analogicznego, choć nieco szerszego, systemu Pokolenia X (urodzonego w latach 1961–1981).

Osoby urodzone w latach 1977–1982 stanowią generację nazwaną przez Września (2001) Maruderami końca wieku. Naśladują one wcześniej wypracowane wzory Pokolenia końca wieku, są nastawione bardziej na odtwarzanie niż tworzenie czy wprowadzanie nowości. Są to ludzie świadomi większych niż przed kilku laty trudności związanych ze startem życiowym i dlatego poważnie inwestują we własną przyszłość. W sytuacji coraz bardziej nasyconego rynku przedstawiciele tej generacji coraz ciężiej muszą pracować na swój innowacyjny kapitał kulturowy. Nie deklarują przynależności do Pokolenia X, ale coraz bardziej przyjmują jego cechy. Jest to generacja bardzo silnie wewnętrznie zróżnicowana, zwiastująca koniec jednego kręgu pokoleniowego oraz nadejście kolejnych innowatorów, nowych tendencji w życiu młodzieży i tworzonej przez nią kultury.

Zdaniem Września (2003), podejmowanie i pełnienie roli przedstawiciela własnego pokolenia to proces przebiegający równolegle z cyklem życia jednostki. Ma on swoją dynamikę i najmocniej zaznacza swoją obecność w fazie kształtowania się tożsamości społecznej bliskich generacji, czyli w okresie pomiędzy 19 a 26 rokiem życia. Nie każdy podejmuje rolę przedstawiciela własnego pokolenia. Dzieje się tak dlatego, że w niektórych okresach trudno jest mówić o konstytuowaniu się pokolenia. Ponadto zawsze istnieje taka grupa osób, które żyją jakby obok swego czasu, pomimo uczestnictwa w tej samej obiektywnej rzeczywistości społecznej. Są to, zdaniem Września, uwsteczniający konserwatyści, którzy nie przeżywają wyraźnej fazy buntu wobec starszego pokolenia (głównie rodziców), wykazują skłonność do przejmowania systemów aksjologiczno-normatywnych, wzorów zachowań i scenariuszy podejmowania oraz pełnienia poszczególnych ról społecznych od starszych bliskich generacji i pokoleń. Natomiast osoby przeżywające fazę buntu, manifestującą się nasileniem napięć w relacjach międzypokoleniowych, to potencjalni innowatorzy tworzący nowe bliskie generacje i pokolenia. To oni są odpowiedzialni za manifestację postaw innowacyjnych i wprowadzanie innowacji w systemie społecznym. Są to osoby podejmujące rolę przedstawiciela własnego pokolenia i przez to stają się odpowiedzialne za formowanie tożsamości społecznej całego pokolenia.

W przypadku Pokolenia końca wieku, Wrzesień (2001) wyróżnił trzy typy realizacji roli przedstawiciela własnego pokolenia. (Autor traktuje wyróżnione typy realizacji ról przedstawiciela własnego pokolenia w kategoriach konstruktywów o cechach typów idealnych oraz hipotez stanowiących element weryfikowalny w toku dalszych badań, teorii empirycznej.)

Pierwszy typ realizacji roli przedstawiciela własnego pokolenia, wyróżniony przez Września, opisuje scenariusz prospektywny. Dominuje w nim kapitał kulturowy, posiadany i zdobywany. Dominacja ta zaznacza się w sferze aksjologiczno-normatywnej oraz w wyborze realizowanych zachowań. Wartością stymulującą podejmowanie działań staje się nowoczesność, pojmowana jako tendencja do przejmowania wzorów zachowań definiowanych jako nowoczesne w sferze pracy, czasie wolnym i modzie. Scenariusz ten charakteryzuje umiar i kalkulacyjny stosunek do otaczającej rzeczywistości. Działania jednostek są próbą maksymalnego wykorzystania nadarzających się okoliczności. Obserwuje się tu połączenie typu afirmacyjno-optimistycznego z elementami typu hedonistyczno-dekadentckiego w oczach własnego pokolenia.

Drugim typem realizacji roli przedstawiciela własnego pokolenia jest scenariusz kontestacyjny. Widoczne są w nim silne tendencje do poszukiwań w świecie kultury młodzieżowej. Poszukiwania te ogniskują się w sferze mody i wolnego czasu, a towarzyszą im nieporadne próby realizacji kariery w życiu zawodowym i rodzinnym. Scenariusz ten charakteryzują silne napięcia w relacjach z pokoleniem rodziców, ze skłonnością do antagonizacji. Obserwuje się trudności socjalizacyjne, manifestujące się problemami adaptacyjnymi i eskapistycznymi. Ten typ charakteryzuje dominacja „życia chwilą”, a zagospodarowanie wolnego czasu w rankingu preferencji realizatorów tego scenariusza zajmuje pozycję wyższą niż inwestowanie w przyszłość.

Ostatnim typem realizacji roli przedstawiciela pokolenia jest scenariusz refleksyjny. Obserwuje się w nim dominację „refleksyjnego zwalniania” przebiegu cyklu życia. Wartością staje się maksymalne wykorzystanie czasu, pozbawione nadmiernego pośpiechu. Cechą charakterystyczną jest przesuwanie w czasie momentu podejmowania ważnych decyzji życiowych, połączone z analizą sensu podejmowanych działań. Gromadzenie własnego kapitału kulturowego odbywa się nie za wszelką cenę, łączy się też z umiejętnością podejmowania nawet kontrowersyjnych decyzji w sferze pracy zawodowej – kariery. Czerpanie z tradycji kultury młodzieżowej jest selektywne. Perspektywa przyszłego dorosłego życia stanowi ważny punkt odniesienia, jednak jest ona specyficznie modyfikowana w sferze motywacji podejmowanych działań – „należy tak żyć, aby za wcześniej się nie zestarzeć” (za: Wrzesień 2001: 79).

Badania Września (2003) potwierdziły przypuszczenie, że w okresie kształtowania się tożsamości społecznej pokolenia dorastających dzieci, rzeczywistość życia codziennego w rodzinie ulega symbolicznemu „rozszerzeniu”. Proces zmiany pokoleń przyczynia się do powstawania dwóch subświatów życia codziennego w rodzinie: subświata rodziców i subświata dorastających dzieci. W tej nowej rzeczywistości formy wzajemnych relacji ulegają zmianom, które można charakteryzować przez analizę wspomnianych wyżej, czterech typów napięć międzypokoleniowych, występujących w rodzinach, tj. antagonizacji, koegzystencji, kooperacji i asymilacji.

Okazało się też, że zróżnicowanie poziomu akceptacji społecznie uznawanych scenariuszy ról społecznych, „oferowanych” młodemu pokoleniu, wpływa na zmiany dominacji poszczególnych typów napięć między pokoleniami. W przypadku rodzin przedstawicieli Pokolenia końca wieku była to naturalna konsekwencja specyfiki czasu i miejsca, która jednak w przypadkach innych niż „kryzys” transformacji, może prowadzić do efektów odmiennych od opisanych w pracy.

Kolejne wnioski z badań przeprowadzonych przez Września (2001) zdają się mieć charakter bardziej uniwersalny. Udało się m.in. ustalić, że w czasie kształtowania się tożsamości społecznej pokolenia dzieci, stopień emocjonalnej identyfikacji ze strukturami socjalizacji wtórnej ma wpływ różnicujący na system napięć pomiędzy pokoleniami w rodzinie oraz, że typ napięć między pokoleniami modyfikuje procedury rutynowego podtrzymywania zinternalizowanej rzeczywistości w świecie rodzinnego życia codziennego. Ponadto wykazano, że typ napięć pomiędzy pokoleniami jest zmienną różnicującą zakres modyfikacji wewnątrzrodzinnego systemu kontroli – od zmian trwałych, poprzez częściowe, aż do niewielkich.

Koegzystencja okazała się typem napięć najsilniej przyspieszającym proces kształtowania się tożsamości społecznej. Do najważniejszych skutków relacji na linii dzieci–rodzice, zaliczyć należy zmiany w systemie władzy w rodzinie oraz w zbiorze innych osób znaczących podtrzymujących zinternalizowaną rzeczywistość. Potwierdzono również, że tendencja do utrzymania *status quo* sprzyja uaktywnieniu wysiłków negocjacyjnych między pokoleniami.

W Pokoleniu '89 dominowała koegzystencja, czyli postawa sprzyjająca kształtowaniu postaw innowacyjnych wśród młodzieży. W życiu rodzinnym pojawił się wyraźny podział na rzeczywistość świata rodziców, niejednokrotnie nienadążających za tempem pojawiających się „nowych możliwości”, oraz rzeczywistość wkraczających w dorosłość dzieci, starających się jak najszybciej zaadaptować do nowej sytuacji społecznej. Kłopoty przystosowawcze starszych pokoleń i duży potencjał innowacyjny kapitału kulturowego Pokolenia '89 doprowadziły do paralelizmu aktywności społecznej pokolenia rodziców i pokolenia dzieci.

W przypadku Dzieci transformacji dominującym typem napięć w rodzinie była kooperacja, która przesunęła na drugie miejsce koegzystencję. Zarówno pokolenie rodziców, jak i pokolenie dzieci charakteryzowały działania skierowane na maksymalizowanie własnego zysku i unikanie sytuacji konfliktowych w życiu rodzinnym.

Maruderzy końca wieku to bliska generacja, różniąca się od dwóch pozostałych realizacją wzorów życia codziennego w rodzinie. Pierwsze miejsce zajmuje tutaj, podobnie jak u Dzieci transformacji, kooperacja, ale na drugiej pozycji plasuje się asymilacja. Asymilacja to jednak typ napięcia sprzyjający pojawianiu się postaw konserwatywnych w rodzinie, charakteryzujących schyłkowy

okres trwania kręgu pokoleniowego. Wysoka pozycja asymilacji jest też efektem oddziaływań kontrolnych rodziców starających się jak najdłużej wspomagać karierę życiową dziecka. Prowadzi to do posługiwania się mechanizmem kontroli wobec dzieci, z drugiej zaś strony spowalnia i osłabia proces kształtowania się tożsamości społecznej pokolenia.

Wrzesień sformułował hipotezę, która głosi, że obserwujemy jakościową zmianę systemu napięć pomiędzy pokoleniami w rodzinie. O ile dwie pierwsze bliskie generacje charakteryzowało podobieństwo realizowanych wzorów relacji międzypokoleniowych w rodzinie, o tyle Maruderzy końca wieku wprowadzają nową jakość, mogącą stanowić element innowacyjny kapitału kulturowego kolejnego kręgu pokoleniowego. Hipotezę tę, zdaniem Września, należy weryfikować w dalszych badaniach. Może być też tak, że zbliżenie pokoleń w rodzinie jest efektem rozregulowania całego systemu socjalizacyjno-kulturowego w ostatnich dziesięciu latach, co jednak również wymaga weryfikacji w dalszych badaniach.

Wraz z silniejszym manifestowaniem się tożsamości społecznej pokolenia dzieci odnotowano nasilanie się manifestowania norm, wartości, postaw i wzorów zachowań subiektywnie charakteryzujących tożsamość społeczną w pokoleniu rodziców. Ustalono, że intensyfikacja manifestowania stylu życia jednego pokolenia, pociąga za sobą analogiczne działania drugiego pokolenia. Spodziewano się zobaczyć skłonność rodziców do naśladowania elementów wzorów kulturowych swoich dzieci, a stwierdzono uaktywnianie się „pozostałości” własnej tożsamości społecznej rodziców, właściwej dla ich pokolenia. Obejmowały one takie manifestacje, jak:

- a) odwoływanie się do aksjologiczno-normatywnych regulatorów zachowań charakterystycznych dla subkultur własnej młodości,
- b) udział w imprezach nawiązujących do okresu kształtowania tożsamości rodziców (koncerty rockowe) i proponowanie wspólnego udziału dzieciom,
- c) odmładzanie preferowanych stylów zachowań, polegające na łączeniu współczesnych tendencji młodzieżowych z elementami z okresu własnej młodości,
- d) przejmowaniu atrybutów zewnętrznych młodzieżowej mody, stylizowanych na czas własnej młodości.

Nie można zapominać o tym, że z uwagi na nieustannie dokonujące się zmiany społeczno-kulturowe, wszystkie opisane wyniki badań, wymagają ciągłej aktualizacji.

Podsumowanie

W artykule poddano analizie psychologiczne i socjologiczne aspekty konfliktu pokoleń, występującego w rodzinach dorastających dzieci. Wskazano psychologiczne uwarunkowania tego rodzaju konfliktów wynikające z prawidłowości oraz

zadań rozwojowych okresu dorastania, a także ze sposobu reagowania rodziców na zmiany rozwojowe obserwowane u dzieci. Wskazano etapy rozwoju sytuacji konfliktowej oraz destruktywne i pozytywne techniki rozwiązywania tego typu konfliktów.

Przedstawiono też sposób rozumienia relacji międzypokoleniowych, kształtujących się w rodzinach dorastającej młodzieży, sformułowany w socjologii. Scharakteryzowano cztery typy napięć zachodzących pomiędzy przedstawicielami różnych pokoleń w rodzinie oraz przedstawiono trzy typy realizacji roli przedstawiciela własnego pokolenia. Wymieniono też najbardziej uniwersalne wnioski płynące z badań empirycznych dotyczących funkcjonowania dwu subświatów w rodzinie dorastającej młodzieży: subświata rodziców i subświata dorastających.

Podkreślono także, że z uwagi na ciągle zmieniający się kontekst społeczno-kulturowy, w jakim dokonuje się rozwój kolejnych, dorastających pokoleń, badania dotyczące cech charakterystycznych dla konfliktu międzypokoleniowego muszą być nieustannie aktualizowane.

Bibliografia

- Bardziejewska M., Brzezińska A., Hejmanowski S. (2004), *Osiągnięcia rozwojowe i zagrożenia dla rozwoju w okresie dorastania*, [w:] *Dzieci i młodzież wobec agresji i przemocy*, red. A. Brzezińska, E. Hornowska, Scholar, Warszawa, s. 91–106.
- Bee H. (2004), *Psychologia rozwoju człowieka*, Zysk i S-ka, Poznań.
- Białoszewski H. (1983), *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*, PWN, Warszawa.
- Braun-Galkowska M. (1989), *Rozważania o życiu i miłości*, PAX, Warszawa.
- Brehm S., Kass S., Fein S. (1999), *Social Psychology*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Erikson E. H. (2004), *Tożsamość a cykl życia*, tłum. A. Gomola, Zysk i S-ka, Poznań.
- Olubiński A. (2001), *Konflikty rodzice–dzieci. Dramat czy szansa?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (2005), red. A. Brzezińska, GWP, Gdańsk.
- Rostowska T. (2001), *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie. Analiza psychologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rostowska T. (1999), *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w świetle wybranych koncepcji psychologicznych*, „Pedagogika Rodziny”, nr 2, s. 91–98.
- Ryś M. (1998), *Konflikty w rodzinie niszczą czy budują*, Centrum Metod Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa.
- The Developmental Course of Marital Dysfunction* (1998), red. T. Bradbury, The Cambridge University Press, Cambridge.
- Wrzesień W. (2001), *Rodzina w czasach szybkich przemian*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, R. 13, Poznań.

- Wrzesień W. (2001), *Napięcia pomiędzy pokoleniami w rodzinach bliskich generacji Pokolenia końca wieku*, [w:] *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, red. Z. Tyszka, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Wrzesień W. (2003), *Jednostka – rodzina – pokolenie. Studium relacji międzypokoleniowych w rodzinie*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Ziemska M. (1986), *Pełnienie roli ojca w rodzinie współczesnej*, [w:] *Spoleczne konsekwencje integracji i dezintegracji rodziny*, t. 1, red. M. Ziemska, PWN, Warszawa.